

УДК 37.013.42 (09) (477): 371.83

Н.М. Коляда

ДИТЯЧИЙ РУХ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Соціально-економічні і суспільно-політичні процеси в суспільстві призвели до серйозних змін, що вплинули, зокрема, на дитячий громадський рух – природне, самостійне, поступове входження дітей у світ дорослих завдяки різноманітним сферам дитячої діяльності (освітній, родинній, ігровій).

Законодавче уможливлення реалізації ініціатив дітей сприяло виникненню в Україні цілого спектру дитячих громадських формувань, до складу яких сьогодні входять десятки тисяч дітей. Правовий статус дитячих об'єднань, організацій, різних за своєю ідеологією, програмними орієнтирами, структурними особливостями, закріплено «Конвенцією ООН про права дитини», законами України «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про соціальне становлення та розвиток молоді в Україні», «Про освіту» та ін.

Проте дитячий рух не є абсолютно новим явищем, він має досвід існування, його розвиток опирається на історичні уроки минулого. Зокрема, прихильники синергетичного підходу впевнені, що минуле нікуди не зникає, а майбутнє вже існує матеріально. Причому теперішнє – це не наслідок минулого, а породження майбутнього [4, с. 175–176]. Тому сучасність не може бути об'єктивно оціненою без глибокого вивчення коренів і джерел, без зваженого аналізу минулого досвіду, без визначення як загального, закономірного, так і випадкового, епізодичного у процесі формування та становлення дитячого руху як самостійної складової у структурі суспільства.

Усе це визначає актуальність дослідження стану, характеру та рушійних сил як сучасного дитячого руху, так і його історії. Зокрема, вивчення

зарубіжного досвіду діяльності дитячих формувань як важливої передумови зародження вітчизняного дитячого руху.

Історичний екскурс зародження та розвитку світового та вітчизняного дитячого руху відображено у працях вітчизняних та зарубіжних дослідників. Першими до висвітлення історії виникнення дитячих формувань звернулися їхні сучасники (А. Волков, М.М. Миронов та ін.).

Серед сучасних досліджень значну частину становлять наукові розвідки, які безпосередньо стосуються організації педагогічного процесу в системі скаутинг – О. Бондар, С.Г. Диба, Ю.М. Жданович, Я. Луцький, П. Мартин, В.М. Окаринський, Ю.Й. Поліщук, М.М. Окаринський, Б. Савчук, О. Сич, М.М. Чепіль; Л.О. Ярова та ін.

Певний внесок в історіографію дитячого та молодіжного руху становлять праці представників української діаспори (В. Гришко, З. Зелений, В. Леник, С. Левицький, С. Наріжний, В. Плющ та ін.). Важливе значення у контексті нашого дослідження мають доробки зарубіжних фахівців з проблем дитячого та молодіжного руху, зокрема скаутського (М. Балестріно, Дж. Барра, Р. Біркбі, Б. Лава та ін.).

Наукове осмислення історико-педагогічного досвіду світового і вітчизняного дитячого руху, передумов прояву і оформлення даного соціокультурного феномену представлене у працях російських дослідників: Л.В. Алієвої, М.Ф. Басова, М.В. Богуславського, А.В. Волохова, І.Г. Гордіна, А.Г. Кирпичника, М.В. Крупеніной, Ф. Корольова, Ю.В. Кудряшова, В.А. Кудінова, Е.А. Мальцевої, І.В. Руденко, О.В. Титової, Т.В. Трухачової та ін.

Таким чином, історіографічний огляд свідчить про наявність значної кількості джерел з даної проблеми. Проте на сьогодні відсутнє цілісне висвітлення зарубіжного досвіду дитячого руху кінця XIX – початку XX століття, що і становить предмет нашого дослідження.

Мета статті – здійснити аналіз зарубіжного досвіду діяльності дитячих формувань кінця XIX – початку XX століття як передумови зародження вітчизняного дитячого руху.

Що ж являє собою дитячий рух? Аналіз джерел з даної проблеми свідчить про те, що серед дослідників немає одностайності як щодо першості виникнення дитячих організацій і об'єднань, так і щодо визначення дитячого руху – складної динамічної системи, різнопланової категорії, багатоаспектного поняття. Тільки у словнику-довіднику „Детское движение”, підготовленому Асоціацією дослідників дитячого руху (Росія) подано більше десяти визначень даного поняття [8]. Для нашого дослідження актуальним є обґрунтування дитячого руху як конкретно-історичного стану інституціональної організованості дітей та підлітків, що характеризується наявністю та динамікою різного типу добровільних угруповань, об'єднань, організацій і формувань (І.М. Нікітін) [8, с. 63]; як об'єктивного прояву закономірності цивілізаційно-антропологічного розвитку людства; розвитку взаємовідносин Дитинства (самостійної соціально-природної структури) та Дорослого суспільства; результат конкретно-історичного розвитку держав у кінці XIX – на початку XX ст. (Л.В. Алієва) [8, с. 61].

Серед основних факторів виникнення та розвитку дитячого руху як соціально-педагогічної реальності російська дослідниця Л.В. Алієва називає: процеси суспільного розвитку, реальне життя, що оточує дитину з його об'єктивними цінностями (культурними, національними, економічними), конкретний простір і час; активний відгук дітей на реалії життя, природна дитяча енергія і т.д.) [1].

Висвітлюючи історію зародження та становлення дитячого руху не можна залишити поза увагою доробок перших вітчизняних дослідників даної проблеми. Зокрема, цікавою у цьому плані є творча спадщина українського педагога, методиста, історика, ідеолога та пропагандиста дитячого громадського

руху Миколи Миколайовича Миронова (1901-1998). Зокрема, його історико-педагогічні розвідки: «Из истории детского движения» (1924, 1925, 1926), «Історія буржуазного дитячого руху за кордоном» (1930), «Скавтизм як педагогічна система доби імперіалізму» (1931), «Комуністи – піонерам. Пам'ятні дати і напутні побажання юним лєнінцям» (1976), «Перші піонери» (1932), «Друзі й вороги молодих лєнінців» (1925), «Батькам про піонерську організацію» (1971), «Піонерська організація імені В.І. Лєніна в школі» (1955) та ін. [9, с. 65].

В історичній праці М.М. Миронова «Из истории детского движения» (1924) подано цікавий фактологічний матеріал про розвиток світового та вітчизняного дитячого руху. В першому розділі „Елементи дитячого руху” на основі ґрунтовного теоретичного аналізу автор робить спробу виділити основні складові поняття „дитячий рух”, до яких відносить: самодіяльність дитячого колективу (або дитячу самодіяльність) та виховний вплив дорослих [13, с. 3–5]. Починаючи з часів середньовіччя автор аналізує цікаві факти з історії розвитку світового дитячого руху та виділяє такі його основні етапи:

- хрестовий похід дітей (початок XIII ст. – Франція (1212 р.), Німеччина). Автор не впевнений в тому, що це була одна із форм вияву дитячого руху з двох причин: по-перше – через сумнівність історичних даних про внутрішню організацію хрестового походу дітей; по-друге – при наявності першої складової дитячого руху (самодіяльний дитячий колектив) в організації хрестового походу дітей повністю відсутня друга – виховний вплив дорослих. Тому М.М. Миронов зазначає, що „... це була близька до нього [дитячого руху – Н.К.] форма, яка не мала, до речі, в подальшому ніяких повторів” [13, с. 7];

- „Потішні війська” (1682 р., Росія). За словами М.М. Миронова, це „... самоорганізований і самодіяльний дитячий колектив, з різко вираженою виховною установкою ...один з ранніх проявів дитячого руху, незважаючи на його своєрідну військову форму” [13, с. 8];

- скаутизм (перше десятиліття ХХ ст. – Англія, Америка, Австралія, Швеція, Фінляндія, Нова Зеландія, Чехія, Росія) [13, с. 9–17];
- „Югенд-бунд” та „Цукумфт” (перше десятиліття ХХ ст., Польща, Росія, Литва, Білорусія) – революційні організації дітей „Югенд-бунд” та молоді „Цукумфт” („Майбутнє”) при єврейській соціал-демократичній партії „Бунд” [13, с. 17–19];
- передреволюційно-учнівський рух у Росії (1905 – 1915-1916 рр.) – різновікові учнівські гуртки (в тому числі підпільні) різноманітного спрямування: від самоосвітніх та кооперативних до терористичних [13, с. 19–21];
- підпільні гуртки школярів – учнів комерційних училищ, вищих початкових, технічних шкіл, гімназій різного віку та соціального стану. Характерний приклад – Київський учнівський гурток („Кук”), організований восени 1915 р. серед учнів середніх класів. Вподальшому переріс у так званий „Рух середніх класів” [13, с. 21–24];
- дитячий рух від лютого до жовтня 1917 р. двох напрямків: соціалістичний („Соціалістична спілка молоді”, „Спілка учнів-інтернаціоналістів” і т.д.) – гілка юнацького руху, що вперше відділилася від дитячого; „рух середніх класів” – попередник „Юного Спартака” [13, 24–27]. За словами М.М. Миронова, цей „... в істинному значенні слова, дитячий рух відрізнявся крайнім прагненням до самостійності та незалежності від свого шкільного начальства” [13, с. 25];
- „Юки” („Юні комуністи”). Перші організації створені в Москві у липні 1918 р. Ліквідовані відповідно до рішення 3-го Всеросійського з’їзду комсомолу (1920 р.) [13, с. 27–31]. На думку автора, „... юкський рух дав цінний досвід, показав повну неможливість застосування скаутської системи, хоча б у виправленому та „радянизованому” вигляді, до комуністичного дитячого руху” [13, с. 31];

- „Юнтрудармія” („Юнацька трудова армія”) – своєрідна форма дитячого руху, що виникла навесні 1920 р. в Києві. Ліквідована восени 1920 р. [13, с. 31–33];

- безпосередні попередники «Юного Спартак» – дитячі соціалістичні групи, безпосередні попередники міжнародного дитячого комуністичного руху, що виникли майже в усіх країнах Західної Європи: Австрії („Спілки друзів дітей”), Швейцарії (соціалістичні дитячі недільні школи, 1916 р.), Італії (самокеровані дитячі групи при соціалістичному союзі молоді), Німеччині („Юний Спартак”) та ін. За прикладом останньої в Україні в 1922 р. створена дитяча комуністична організація „Юний Спартак” [13, с. 33–35].

На початку ХХ ст. дитячий рух став помітним соціокультурним явищем у багатьох країнах світу, що не лише відображало тенденції суспільного розвитку, але й стало значним стимулом розвитку науки і практики виховання.

Першою спробою міжнародного об'єднання дітей та молоді було створення протестантськими діячами європейських країн та США Всесвітнього альянсу асоціації молодих християн (1855 р.). До кінця ХІХ ст. дитячий рух вже існував у ряді європейських країн у формі релігійних, військово-спортивних та інших дитячих і юнацьких організацій.

Цікавою сторінкою у розвитку світового дитячого руху означеного періоду є діяльність дитячо-молодіжних структур патріотичної спрямованості, зорієнтованих на підготовку хлопчиків до захисту незалежності своєї держави.

Так, на початку ХХ ст. у багатьох країнах світу за військовим принципом діяли цілий ряд об'єднань, основна мета яких – національно-патріотичне, фізичне виховання юних громадян: «Шкільні батальйони» (Франція), «Союз юних захисників Вітчизни» (Німеччина); «Асоціація хлоп'ячих умінь», «Ліга хлоп'ячої імперії» (Англія), «Церковні бригади хлопців», «Бригади єврейських хлопчиків», «Товариство соколів» (Чехія), «Католицькі бригади хлопчиків» (країни Європи) [11].

«Бригади хлопчиків» виникли у 1883 р. в Шотландії за ініціативи Уїльяма Олександра Сміта. Основна мета їхньої діяльності – розповсюдження ідей „царства Христового”, поєднання релігійного виховання з патріотичним. Цей рух був спробою держави використати дитячу активність, патріотичність, потребу в героїзмі з метою виховання громадянина, хранителя і продовжувача цінностей держави. Станом на 1908 р. кількісний склад «Бригад хлопчиків» у Великобританії, Канаді, Австралії, Південній Африці становив 64000 чоловік. На думку дослідників, цінність даного руху полягала у його соціальній зумовленості об'єктивно-суб'єктивними чинниками суспільного розвитку та постановці важливої мети – формування особистості, що володіє високими громадянськими якостями [11, с. 25, 97].

Заслуговує на увагу рух учнів-старшокласників «Перелітні птахи», що виник у Німеччині на початку ХХ ст. Групи дітей та молоді (по 10-12 осіб) напередодні вихідних або шкільних канікул організовано відправлялися на природу, на найближчі околиці з метою вивчення рідного краю, народного фольклору, а також надання посильної допомоги людям, які її потребували. Таким чином діти виявляли своєрідний мирний протест проти традицій дорослих, сім'ї, школи, міського життя; потребу наблизитися до сутності життя, природи, спілкування з простим народом. До того ж це був своєрідний акт самовизначення у товаристві дорослих, заявки на особливе місце борців за «здорові начала» у суспільстві, за його гуманізацію.

Спочатку рух «Перелітні птахи» мав самостійний характер. Як форма вияву природної об'єктивної дитячо-юнацької сутності, соціальної позиції дітей він виражав інтереси, запити певної частини підлітків і молоді. Згодом відбувається його переродження в цілеспрямовано організовану реальність, поступово підпорядковану дорослими для вирішення своїх „дорослих” завдань за допомогою дитячих зусиль [11, с. 17–18].

На думку німецького педагога Густава Вінекена, рух «Перелітні птахи» став здоровим началом у суспільстві, рухом проти „пороків” дорослого суспільства, до його оновлення цінностями нового покоління; засобом об'єднання «молодої сили», яка потребує «позитивних цілей», підтримки „дорослого” суспільства, що надасть йому форми організованої, реальної, дієвої сили. Саме досвід руху «Перелітні птахи» Г. Вінекен поклав в основу створення унікальної інноваційної «вільної шкільної общини» [5].

Досвід руху «Перелітні птахи» – яскравий історичний приклад переростання самотнього, природного «об'єктивного явища», в реальність, що конструюється дорослими з визначеними соціально значущими цілями. На основі його розрізнених численних груп у 1911 р. було створено дитячо-молодіжну організацію «Союз молоді Німеччини». Оцінюючи діяльність «Перелітних птахів» як «нового значного факту культури», педагог-філософ С.І. Гессен, визначає причини переродження цього руху в іншу реальність, серед яких – втрата рис самостійності та самодіяльності при постановці нереальних цілей і завдань, вирішення яких йому не під силу (зокрема, заявка на створення своєї, відмінної від дорослих «культури юності») [11, с. 165–169].

Російський дослідник В.М. Лебединський пов'язує фінал «Перелітних птахів» з переростанням культурологічного руху за «самоцінність юності» в націоналістичні організації, що виступали за військове відродження великої Німеччини [12].

В історії дитячого руху заслуговують на увагу дитячі формування, що діяли на початку ХХ ст. в Америці: дитячі групи «Лісових індіанців» (з 1902 р.), об'єднання «Сини Деніела Буна», «Хлопчиків-піонерів Дена Берда» та ін. Так, засновником руху «Лісових індіанців» є державний діяч, учений-натураліст, художник, письменник Ернест Сетон-Томпсон, який у 1900 р. в своєму маєтку організував табір для дітей, що діяв за індіанськими правилами, за принципом так званої «лісової справи», що передбачала: вивчення та допомогу природі,

полювання, «табірні зупинки», орієнтування, в'язання «вузлів», надання першої медичної допомоги, особисті змагання і т.п. Основні принципи, мету, зміст і методи виховання юної особистості засобами природи на традиціях індіанських племен було висвітлено у 1902 р. у серії статей про народження нової системи дитячої організації «сетонських індіанців» та книгах «Березовий сувій лісових індіанців», «Книга лісових умінь та індіанських учень» [1].

Станом на 1910-1911 рр. рух «Лісових індіанців» налічував більше 100 тисяч дітей та дорослих. Цей рух – наочне свідчення зародження нової реальності, в основі якої – об'єктивна даність, енергія дитини, її потреба в активності, дії, захисті своїх людських прав. До того ж, на думку деяких дослідників, досвід «сетонських індіанців» руйнує суб'єктивний погляд на перше і монопольне джерело дитячого руху – скаутизм, який виріс на ідеях і досвіді перших різноманітних дитячих співтовариств світу, про які був обізнаний його засновник Р. Баден Пауелл [11, с. 18–20].

Початок ХХ століття – період зародження та розвитку дитячих самодіяльних структур, різноманітних як за формами, так і за змістом діяльності. Серед них заслуговують на увагу самодіяльні шкільні та позашкільні «ощадні каси», «товариства взаємодопомоги» і т.д. [14].

Так, у 1906 р. у Франції (м. Бордо) була заснована «Національна спілка шкільних товариств взаємодопомоги». До 1914 р. в країні вже нараховувалося 4666 таких товариств, до складу яких входило 870 тис. осіб. Основна мета їхньої діяльності – створення всіх необхідних умов для переходу дитини в «доросле» суспільство (соціалізація, суспільна та особиста адаптація); надання конкретної допомоги школярам з малозабезпечених сімей; страхування від інвалідності та при хворобі; надання пільг, безкоштовного шкільного приладдя. Окремі з них (наприклад, так звані «Післяшкільні лісівницькі товариства») виконували важливу природоохоронну роботу, зокрема, з відновлення та насадження лісів. Члени деяких дитячих товариств звільнялися від зборів та податків [14].

На початку ХХ ст. у Німеччині, Швейцарії, а згодом і в Росії набули поширення так звані «Травневі спілки», членами яких були діти та підлітки від 7 до 17 років. Основна мета їхньої діяльності полягала у залученні до захисту птахів і тварин, розвитку гуманних почуттів до живих істот, любові до природи та розумного ставлення до всіх її дарів. Відомий спеціаліст в галузі теорії та історії дитячого руху, член Асоціації дослідників дитячого руху, професор М.В. Богуславський називає «Травневі спілки» передтечею сучасного екологічного руху [3, с. 25].

Один із найбільш яскравих прикладів зародження світового дитячого руху – скаутський рух [10; 11]. Його засновник – англійський професійний військовий, герой Англобурської війни Роберт Баден-Пауелл. Він один з перших побачив в дитині, особливому дитячому співтоваристві унікальний засіб позитивного впливу на особистість-індивідуальність, на підготовку підростаючого покоління, захисників інтересів своєї вітчизни. У створенні перших загонів скаутизму він достатньо успішно, як показала історія, спробував поєднати державні інтереси (збереження цінностей, традицій держави) з природними дитячими потребами до дії, їх прагненням до героїчного, незвичайного, романтичного. Сам Баден-Пауелл так оцінював причини виникнення скаутизму в Англії: «Нація виявляє ознаку хвороби. Ми можемо визначити цю хворобу як занепад громадянського духу. Ми знаємо засіб від цієї хвороби, а саме: виховання характеру в підростаючому поколінні» [2].

На думку дослідників, поширення і визнання скаутизму в світі пояснюється не лише особистістю його засновника, а, насамперед – історичною, соціально-економічною та ідеологічною підготовленістю ґрунту, об'єктивній необхідності в нових формах, засобах виховання покоління нового часу. Ще задовго до скаутизму у світі існував досвід створення дитячих самодіяльних співтовариств, але їхня діяльність протікала в інших історичних умовах і не була широко затребувана суспільством і державою [11]. Організація скаутів могла з'явитися

лише в певний історичний час з відповідно достатнім рівнем розвитку держави і суспільства. Як наслідок – система скаутинг була сприйнята світовими державами і суспільствами як виховна система передачі досвіду, забезпечення спадковості поколінь, об'єднання та взаємодії дітей та дорослих навколо спільної суспільної справи [10, с. 145]. Скаутизм, що швидко поширився у світі, став наочним і переконливим доказом народження нової соціальної реальності – дитячого руху, в основі якого поєднання природних потреб дітей, зростання дитячої активності та їхня соціально-історична цільова реалізація у суспільстві [1].

Таким чином, світовий дитячий рух кінця XIX – початку XX століття представлений рядом дитячих формувань, різноманітних як за формою, так і за змістом діяльності, як самоорганізованих, так і целеспрямовано організованих. Як свідчить аналіз джерел з даної проблеми, формування нового соціокультурного, соціально-педагогічного явища, спрямованого на виховання підростаючого покоління з урахуванням його особливостей, потреб та запитів – процес суперечливий, історично-динамічний, стихійний і поступово керований. Перший зарубіжний досвід організації дитячої самодіяльності, самореалізації в різних державах світу переконує в об'єктивності, закономірності, життєво-суспільній значущості дитинства як реальної активної сили, суб'єкта суспільства.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів даної проблеми. Тому подальшого вивчення потребують такі питання, як історіографія зарубіжного досвіду діяльності дитячих формувань кінця XIX – початку XX століття, соціально-економічні та суспільно-політичні чинники зародження вітчизняного дитячого руху та ін.

Список використаних джерел:

1. Алиева Л.В. Детское движение – субъект воспитания: Теория, история, практика: Монография. – М.: МАКС Пресс, 2002. – 224 с.
2. Баден-Пауэлл Р. Юный разведчик. Руководство по скаутизму. – СПб, 1918. – 236 с.
3. Богуславский М.В. Детское движение в России: между прошлым и будущим: монография / М.В. Богуславский. – Тверь: Научная книга, 2007. – 112 с.
4. Богуславский В.М. Историко-генетические конструкты // Социокинетика. Лидерство в детском движении: время и ценности / Сост. и ред.: Т.В. Трухачёва, А.Г. Кирпичник. – М.: Ассоциация исследователей детского движения, 2004. – 464 с.
5. Валеева Р.А. Гуманистическое воспитание: опыт реформаторских школ Европы первой половины XX века. – Казань, 1996. – 172 с.
6. Волоков А. Западное детское движение. – М.: Молодая гвардия, 1926. – 192 с.
7. Гессен С.И. Основы педагогики: Введение в прикладную философию. – М.: «Школа-Пресс», 1995. – 448 с.
8. Детское движение. Словарь-справочник. Издание 2-е, переработанное и дополненное. – М.: Ассоциация исследователей детского движения, 2005. – 543 с.
9. Коляда Н. Микола Миколайович Миронов (1901-1998) – історик, ідеолог та популяризатор дитячого руху в Україні // Історико-педагогічний альманах. Вип. 2. – Умань, 2008. – С. 64–70
10. Кудинов В.А., Ярмольчук А.В. История скаутского движения в России в XX веке. – М.: Национальный институт бизнеса, 2004. – 170 с.

11. Кудряшов Ю. Российское скаутское движение. Исторический очерк.. Архангельск: Изд-во Поморского ГУ им. М.В. Ломоносова, 1997. – 400 с.
12. Лебединский В.В. Основные этапы пионерского движения. Учебное пособие. – М.: ВКШ при ЦК ВЛКСМ, 1974. – 236 с.
13. Миронов Н. Из истории детского движения. Изд. 2-е. – Харьков: Государственное издательство Украины, 1924. – 36 с.
14. Тотомианц В. Детские и юношеские организации // Вестник воспитания. 1916. – №7. – С. 146–162

У статті здійснено аналіз дитячого руху кінця XIX – початку XX століття у різних країнах світу. Автор висвітлює зарубіжний досвід діяльності дитячих формувань як передумову зародження вітчизняного дитячого руху.

Ключові слова: дитячий рух, зарубіжний досвід, дитячі об'єднання та організації.

В статье осуществлён анализ детского движения конца XIX – начала XX века в разных странах мира. Автор освещает зарубежный опыт деятельности детских формирований как предпосылку зарождения отечественного детского движения.

Ключевые слова: детское движение, зарубежный опыт, детские объединения и организации.

In the article the analysis of child's motion of end is carried out the 2nd half of the 19th – the beginning of the 20th century in the different countries of the world. An author lights up foreign experience of activity of child's formings as pre-condition of origin of domestic child's motion.

Keywords: child's motion, foreign experience, child's associations and organizations.